

אהבת הגר

יש מצוות המזנקות מן הדף אל עינינו מתוקף עוצמתן המוסרית. כאלו הן המצוות החברתיות בפרשת משפטים. בין הדינים המורכבים הקשורים ליחס לעבדים, לנזיקין בגוף ובכוש, מצווה אחת מתבלטת במיוחד – בשל החזרתיות שלה (היא מופיעה בפרשתנו פעמיים) ובשל המחשבה ההיסטורית-פסיכולוגית שמאחוריה:

וְגֵר לֹא תוֹנֶה וְלֹא תִלְחָצֶנּוּ, כִּי גֵרִים הֵייתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם (שמות כב, כ).

וְגֵר לֹא תִלְחָץ; וְאַתֶּם יִדְעֶתֶם אֵת נַפְשׁ הַגֵּר, כִּי גֵרִים הֵייתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם (שמות כג, ט).

בפרשה נכללים דינים רבים של צדק חברתי: נגד ניצול אלמנות ויתומים, למשל, או איסור להלוות בריבית לעמית מקהילת הברית, איסורים על שוחד ועיוות דין וכן הלאה. אך איסורי לחיצת הגר שציטטנו עוטים את רשימת הדינים הללו בפתיחתה ובחתימתה. ניכר כי הם נוגעים באיזה שורש עמוק בחזון החברה הצודקת והחומלת של התורה.

על פי מסורת חז"ל, ה"גר" כאן הוא גר תושב: גוי היושב בין היהודים בארץ ישראל ומקבל על עצמו את שבע מצוות בני נוח. אשר לכפילות "תונה" ו"תלחץ", הונאה ולחיצה, חכמים הסבירו כי הונאה

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

היא הונאת דברים, התעללות מילולית, ואילו לחיצה היא עוול כלכלי. דוגמה להונאת דברים נותנת המשנה במסכת בבא מציעא:

אם היה בעל תשובה, לא יאמר לו "זכור מעשיך הראשונים"; אם הוא בן גרים, לא יאמר לו "זכור מעשה אבותיך". שנאמר, "וְגֵר לֹא תוֹנֶה וְלֹא תִלְחָצֶנּוּ"¹.

חז"ל עמדו על הדגשתו החוזרת של איסור הונאת הגר בתורה. לדברי רבי אליעזר הגדול, התורה הזהירה על כך שלושים ושש פעם; והיו שתיקנוהו ואמרו לו: ארבעים ושש פעם.² כך או כך, זהו ריבוי יוצא דופן. בחלק מהמקרים הגר מוזכר לצד האביון; באחרים, עם היתום והאלמנה. בכמה מקומות התורה אומרת במפורש, "תונה אחת יהיה לאזרח ולגר הגר בתוכם" (שמות יב, מט; ובניסוחים דומים ויקרא כד, כב; במדבר טו, טז; שם כט). לא רק שאסור להונות את הגר וללחוץ אותו, צריך גם לספק לו את תנאי הרווחה הניתנים לכלל החברה הישראלית/יהודית. התורה אף מרחיקה לכת, ומצווה לאהוב את הגר:

וכי יגור אתך גר בארצכם, לא תונו אתו. פאזרח מכם יהיה לכם הגר הגר אתכם; ואהבת לו כמוך, כי גרים הייתם בארץ מצרים. אני ה' אלהיכם (ויקרא יט, לג-לד).

מצווה זו מופיעה בפרק שמופיעה בו מצוות "ואהבת לרעך כמוך" (שם יח). בספר דברים מבהיר משה כי זוהי תכונתו של ה' בכבודו ובעצמו:

כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדני האדנים, האל הגדול, הגבר והנורא אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד, עשה משפט יתום ואלמנה ואהב גר לתת לו לחם ושמלה. ואהבתם את הגר, כי גרים הייתם בארץ מצרים (דברים י, יז-יט).

מה ההיגיון במצווה הזאת? את המעמיק בפירושים הציע הרמב"ן, בפירושו למילים "וְגַר לֹא תִנְהַךְ וְלֹא תִלְחָצְנֶנּוּ, בפרשתנו:

והנכון בעיני כי יאמר 'לא תונה גר ולא תלחצנו' ותחשבו שאין לו מציל מידך, כי אתה ידעת שהייתם גרים בארץ מצרים וראיתי את הלחץ אשר מצרים לוחצים אתכם ועשיתי בהם נקמה; כי אני רואה דמעת העשוקים אשר אין להם מנחם... ואני מציל כל אדם מיד חזק ממנו. וכן האלמנה והיתום לא תענו כי אשמע צעקתם, שכל אלה אינם בוטחים בנפשם – ועלי יבטחו.

ובפסוק האחר (כג, ט) הוסיף טעם: "וְאַתֶּם יִדְעֶתֶם אֶת נַפְשׁ הַגֵּר, כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם", לומר ידעתם כי כל גר נפשו שפלה עליו והוא נאנח וצועק ועיניו תמיד אל ה' וירחם עליו כאשר רחם עליכם.

לפי הרמב"ן, למצווה הזו שני ממדים. הראשון הוא חולשתו היחסית של הגר. הוא אינו מוקף במשפחה, בחברים, בשכנים, בקהילת אנשים הנכונים לכוא להגנתו. ה' שם עצמו למגינם של חסרי המגן – ועל כן התורה מזהירה לבל יציקו להם. זהו הממד הפוליטי של המצווה. הטעם השני, שכבר הזכרנו, הוא פגיעותו הנפשית של הגר (נזכור את דבריו של משה עצמו בהולדת בכורו, כשחי בין המדיינים: "גַּר הָיִיתִי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם"; שמות ב, כב). הגר הוא מי שחי מחוץ למבטחם המקובל של הבית ושל השייכות. הוא בודד, או מרגיש כך – ולכל אורך התורה ה' רגיש במיוחד לשוועתו של הדרך, למועקתו של הדחוי, לצעקתו של זה שאין לו שומע. זהו הממד הרגשי של המצווה.

רבי חיים בן עטר, בעל 'אור החיים', מוסיף תובנה מאלפת. ייתכן שעצם תחושת הקדושה של בני עם הברית עלולה להיתרגם לגאווה

ולזלזול במי שאינו נהנה מהייחוס הזה. לכן המצווה איננה להימנע מרגשי עליונות על פני הגר, אלא לזכור את ההשפלה שאבותינו חוו במצרים.³ מבחינה זאת, לפנינו מצווה של ענווה בפני הגר.

כך או כך, יש משהו מדהים באכפתיות הכמעט כפייתית הזאת כלפי הגר, עם התזכורת הקבועה על גרותם של אבותינו במצרים. נדמה שבסדרה זו של מצוות אנו מתקרבים אל גלעין התעלומה של הקיום היהודי. מה רומזת התורה כאן?

עצם הדאגה לצדק חברתי לא הייתה ייחודית לעם ישראל.⁴ אולם, לפחות בספרים המוקדמים במקרא, ניכר כי בתרבויות הסביבה זרים לא נהנו משמץ של צדק. לא במקרה נחרץ גורלה של סדום לשבט כאשר תקפו תושביה את הזרים שבאו אליה, אורחיו של לוט. ואברהם ויצחק – הרי זכור לנו כמה פחדו כאשר נאלצו לגלות למצרים או לפלשת. בשלושה מקרים שונים (פרקים יב, כ ו-כו בספר בראשית) הם משוכנעים שהמלך המקומי יהרוג אותם כדי לחטוף את נשותיהם.

בסיפור יוסף נרמז כמה פעמים כי בני ישראל במצרים קיבלו יחס של מנוחים (לשם "חפירו" המצוי בתעודות לא-עבריות מן התקופה, המכוון כנראה ל"עברים", יש קונוטציה שלילית ביותר). פסוק אחד במיוחד, המתאר את סעודת יוסף עם אחיו בכיקורם השני במצרים, מעיד על התיעוב של המצרים כלפי העברים: "וַיִּשְׂימוּ לוֹ לְבָדוֹ וְלָהֶם לְבָדָם וְלַמִּצְרַיִם הָאֲכָלִים אֹתוֹ לְבָדָם, כִּי לֹא יוֹכֵלוּן הַמִּצְרַיִם לֶאֱכֹל אֶת הָעֵבְרִים לָחֶם כִּי תוֹעֵבָה הוּא לַמִּצְרַיִם (בראשית מג, לב).

כך היה בעולם העתיק. שנאת הזרים היא העתיקה בשנאות. יסודותיה בשבטיות הפרהיסטורית. היוונים קראו לזרים "ברברים", כי דיבורם בשפה לא מובנת נשמע להם כפעיית כבשים.⁵ הרומאים בזו לגזעים שאינם הלניים. דפי ההיסטוריה מוכתמים בדם שנשפך בשל

במבט לאחור, כשההיסטוריה של שלושת אלפים השנים האחרונות ידועה לנו, מדהים להיווכח בחומרה שהתורה ראתה בה כבר אז את תופעת הקסנופוביה, שנאת הזרים. התורה כמו אמרה בבהירות גמורה: התבונה אינה מספקת. הסימפטיה אין די בה. רק ההיסטוריה והזיכרון חזקים דיים ליצור משקל-נגד לשנאה.

התורה כמו שואלת-ועונה – למה לא לשנוא את הגר? כי אתם עמדתם במקום שהוא עומד עכשיו. אתם ידעתם את נפש הגר, כי גרים הייתם בארץ מצרים. אתם בני אדם – וגם הוא. ואם הוא פחות מאדם – הנה גם אתם כאלה. הילחמו בשנאה שבלבכם כפי שאני נלחמתי למענכם באדיר שבמלכי קדם, בכבירה שבממלכות העבר. עשיתי אתכם, היהודים, לזרים הארכיטיפיים של העולם, כדי שתיאבקו למען רווחתם של זרים – למענכם ולמען אחרים, בכל מקום שהם, בכל זהות, בכל צבע עור וסגנון תרבות; כי גם אם אין הם עשויים בצלמכם, הנה הם עשויים בצלמי. לשאלה "למה שלא אשנא את הגר?" יש תשובה חזקה אחת: כי הגר הוא אני.

שנאה גזעית ואתנית. הנאורות, "עידן התבונה", הבטיחה לשים לדבר קץ. זה לא קרה. בשנת 1789, תוך שצרפת נתונה במהפכה הנושאת את דגל זכויות האדם, פרצו פרעות ביהודים כחבל אלזס שבצפון המדינה. השנאה למהגרי עבודה אנגלים וגרמנים גאתה בצרפת לכל אורך המאה ה-19. ב-1881, במרסיי, אספסוף בן עשרת אלפים איש עשה פוגרום באיטלקים במקום. שנאת השוּנָה ימיה כימי האדם.

עובדה זו נטועה בלב הזיכרון היהודי. אין זה מקרה שהיהדות נולדה בשני מסעות של התרחקות משתי הציוויליזציות העתיקות הגדולות: לכתו של אברהם ממסופוטמיה, וצאת ישראל ממצרים. התורה היא מחאה נגד אימפריות ואימפריאליזם. למחאה זו היבטים רבים. אחד מהם הוא המחאה נגד הניסיון להצדיק בשם הדת את ההיררכיה המעמדית ואת עוצמתם המוחלטת של השליטים. היבט נוסף הוא המחאה נגד שעבוד ההמונים למדינה, שהתגלם במיזמי בנייה עתירי עבדים, תחילה במגדל בבל ואז בערי המסכנות במצרים. מחאה שלישית היא נגד האכזריות של האימפריות ויתר האומות במלחמות; בכך עוסקים משאות הנביא עמוס לעמים. אבל מעל לכול, העוול החמור ביותר של האימפריות, שהתורה והנביאים יוצאים נגדו במרב החרון, הוא השימוש בכוח נגד חסרי הכוח – האלמנה והיתום ובמיוחד הגר.

להיות יהודי הוא להיות גר. קשה להימלט מהמסקנה שזו הסיבה לכך שאברהם הצטווה ללכת-לו מארצו, ממולדתו ומבית אביו; ולכך ששנים רבות לפני שיוסף נולד, אברהם כבר התבשר כי גר יהיה זרעו בארץ לא להם; ולכך שמשוה צריך היה לגלות בעצמו למדיין לפני שקיבל עליו את הנהגת העם; ולכך שבני ישראל סבלו מרדיפות לפני שיצאו לרשת את ארצם. זו גם הסיבה לעמידתה העקשנית של התורה על כך שהחוויה הזאת, שתסופר בחג הפסח על לחם עוני ומרורים של זיכרון עבדות, תהיה רכיב קבוע בזיכרון היהודי המשותף.

1 משנה, בבא מציעא ד, י.

2 בבא מציעא נט ע"ב.

3 אור החיים לשמות כב, כ.

4 ראו משה ויינפלד, משפט וצדקה בישראל ובעמים: שוויון וחירות בישראל העתיקה על רקע מושגי צדק חברתי במזרח הקדום, ירושלים: מאגנס, תשמ"ה.

5 הפועל "ברבריון" ציין ביוונית עתיקה חיקוי של הגאי השפות שאינן יווניות, או דיבור ביוונית בשגיאות.